

Др Драган Бараћ
Београд, Народна библиотека Србије

ПРВИ СРПСКИ УСТАНАК У КЊИГАМА САВРЕМЕНИКА 1804-1813

Поводом 200-годишњице Првог српског устанка и два века модерне српске државе Народна библиотека Србије је припремила изложбу под називом „Први српски устанак у књигама савременика 1804-1813“. Циљ аутора изложбе је био да се и овом приликом књига стави у средиште судбоносних збивања. Изложба је обухватила више него скромну грађу књига које су штампане за време устанка. У овом периоду штампано је свега шест књижица махом версификоване прозе и ретких оригиналних стихова Доситеја Обрадовића.

Изложба је обухватила дела готово заборављених аутора попут Гаврила Ковачевића, Арона Јеленића, Георгија Михаљевића, Вићентија Ракића, Јефрема Лазаревића и Саве Текелије. Две књиге (обе преводи уџбеника): *Нови грађански земљопис* Павла Соларића и *Француска граматика* Јоакима Вујића, уврштене су у програм изложбе због чињенице да се у појединим поглављима ових посрбљених издања помињу актуелни догађаји у Србији и Устанку 1804. године. Из сличних побуда ту је и драма поводом пропасти устанка из 1813. године *Тужно поновно поробљавање Србије*, штампана у Млецима 1815. године. Овај скромни фонд експоната је

употпуњен и са написима из тада ретке периодике „Прикљученија у Србији од лета 1813 до лета 1814 године“ објављених у *Новинама Србским из царствујушег града Виене*. И репринт издањем географске карте српских земаља Саве Текелије из 1805. године.

Ограничених тринаест експоната сведочио је о једном бурном времену, његовим јунацима који су нагостили слободу Србији и борили се за слободу мисли.

Српску револуцију су најавиле књиге ретких српских интелектуалаца, који су после победе јозефинизма у Аустрији и ограничења моћи Католичке цркве започели крајем 18. века продор у Европу и прихватили њену просвећену мисао. Предводници новог просвећеног духа Доситеј Обрадовић, Јован Мушкатировић, Емануел Јанковић и Григорије Трлајић започели су велики реформаторски посао код Срба.

У другој половини 18. века устанак су нагостили две књиге које су пресудно утицале на буђење националне свести код Срба. Те две књиге су *Увод у историју славно-србског народа*¹⁾ (штампана у Венецији 1765. године) и Рајићева *Историја славјанских народа*²⁾ (штампана у Бечу 1793. године).

Књига је била и непосредни сведок Првог српског устанка. Карађорђево устанак је био изазов и за песнике, па је први међу њима својом песмом поздравио устанак Доситеј Обрадовић. По доласку из Беча у Трст Доситеј се посветио писању и поучавању. У Трсту је већ с пролећа 1804. године сазнао за устанак. Веровао је у успех устанка због правог тренутка када је подигнут, због Европе још увек заокупљене последицама Француске револуције, због пољуљаних позиција Турске у пробуженој Европи која осуђује турску тиранију у Европи. Доситеј је у устанку видео најбољу прилику за остваривање сопственог дугогодишњег сна да се Срби могу просветити само у слободној земљи. Доситеј већ на лето 1804. кличе: „Востани Србије“!

1. Пѣсна на инсурректію сербїанов, Сербїи и храбримъ Ея Витезовомъ и Чадомъ и богопомагаемому их Воеводи Господину Георгїю Петровичу посвећена, Д. Обрадовичемъ. – У Венеціи : При Г. Пани Феодосію, 1804.

(Песма њоводом усїанка Србијанаца. Србији и јуначким њеним виїезовима и синовима и Богом њомаганом њиховом госїодару Георгију Пеїровићу њосвећена. Познатија као Востани Србије)

Поред устаника предвођених Карађорђем Петровићем, Доситеј својом песмом учествује у скоро једнако важној борби за слободу мисли као саставном делу револуције, заједно са митрополитом Стефаном Стратимировићем, протом Матејом Ненадовићем и Михајилом Грујовићем. Следе га у томе писци, књижари и други људи од књиге. Захваљујући њима књига о устанку је расла заједно са устанком и сведочила о тим преломним временима. Настајале су и библиотеке. Свој велики план о Великој школи у слободној Србији Доситеј је остварио по доласку у Србију, доневши са собом и своју библиотеку из Трста, прву у новој Србији, и отварањем Велике школе 1808. године.

2. У јесен 1804. године јавља се својом песмом о устанку земунски књиговезац, књигопродавац, писац и бoем Гаврило Ковачевић. Он је објавио:

Пѣснь вь случайномъ возмѣщеніи в Сербіи приклучившемся, и вь изображеніи дѣлъ Сербіанцевъ вѣ дѣйствіи произведенныхъ / Исторически поведена, и вь стѣхове сложена Гавріломъ Ковачевичъ Книговязцемъ оу Земѣнѣ 1804. 1. — [Земѣнѣ] : Иждивеніемъ же Г. Марка Лазаревича жителя и кѣнца Земѣнскаго напечатана..., 1804 (Вѣ Бѣдимѣ : Печатана при Кралѣвскомъ Оуниверситетѣ).

(Песма о устанку дигнутом у Србији, и описивање дела Србијанаца учињених у акцијама. Истиниито исјричана и у стѣихове састављена Гаврилом Ковачевићем, књиговесцем у Земуну, 1804. године.)

Гаврило Ковачевић је рођен у Иригу 1765. године. Књиго-везачки занат је изучио у Будиму и Бечу. Од 1803. године има своју издавачку књижарницу у којој обавља услуге штампара, књиговесца и књижара. Гаврило Ковачевић је књижар, песник и бoем и „по природи фантаста и ексецентрич“, како за њега каже земунску историчар Петар Марковић.³⁾

Песма о устанку Гаврила Ковачевића је заправо версификована хроника о првој години Карађорђевог устанка против дахија. Песма је настала крајем октобра 1804. године после измирења Карађорђа са Бећир-пашом. Гаврило Ковачевић је као и многи други веровао да ће потрајати то привремено измирење. Песма о устанку је била много читана, што показује да је одговарала потребама читалаца пре свега као информација о устанку. Песма је већ тада била више

извор информација о једном историјском догађању него поетски састав. Убрзо је (1806) доживела друго издање у Будиму које је одмах забрањено. Иако прогањана није губила на популарности, већ је делом пренета у Вишњићеву чувену песму *Почетак буне против дахија* наставивши да живи. О њеној популарности говори и податак да је поново штампана 1832. године као једно од првих издања Глигорија Возаревића. Песма је још један пут штампана 1844. године, овај пут као пригодно издање поводом избора Карађорђевог сина Александра за кнеза Србије. Као песник устанка Гаврило Ковачевић се убрзо сукобио са аустријским властима. И он је њој, као у осталом и његов Земун, испаштао због помагања устаника и Србије.

3. Трећи аутор који пева у славу устанка је Георгије Михаљевић, слагач и метер у типографији Краљевског Универзитета у Будиму. *Пјесн храбрим Србијаном* (Песма јуначким Србијанцима) је штампана у Будиму 1805. у штампарији Краљевског Универзитета.

Име писца није наведено у овом, нити у другом издању ове књиге које се појавило 1806. године. У поговору фототипског издања ове књижице, које је објавила Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ поводом 175- годишњице Устанка, Милорад Радевић⁴ наводи да је још Лукијан Мушички утврдио да је писац ове књиге Георгије Михаљевић, те да иницијали испод посвете највероватније значе: В (Ваш), П (Покорни), М (Михајлович), Г (Георгије).

Георгије Михаљевић је рођен под крај 18. века и умро у првој половини 19. века. Радио је једно време као словослагач у Универзитетској штампарији у Будиму. Забележено је да је у јесен 1806. године посетио Србију. Касније је, око 1816, био једно време учитељ у Грузи.

Песма у славу устанка је Михаљевићев покушај да по угледу на Гаврила Ковачевића спева оду Карађорђу и устаницима. Његова романтична песма је скромно поетско дело. Песма настоји да подстакне снажна патриотска осећања и слави устанак и његовог вођу Карађорђа. Михаљевић пише на народном језику, уз присуство славеносрбског.

Поред ове, Михаљевић је објавио још три књижице које нису имале већег одјека код читалачке публике (*Аждаја седмоглава* Вида Дошена - 1803. *Щастливий гласи...* - 1807. *Историа Синдипи филозофа* (превод са грчког) - 1809.).

Михаљевић је издавао *Мали календар србски* за 1807, 1808. и 1813. годину. Календар за 1808. годину је забрањен због објављивања бакрореза са ликом Карађорђа Петровића.

4. Према *Српској библијографији за новију књижевност 1841-1867* Стојана Новаковића⁵ Арон Јеленић је 1807. штампао две песме о Устанку под заједничким насловом:

Пѣсни о щастномъ и радостномъ избавленіи Сербіи и храбрымъ ея витезовомъ. Сочиненія Аарономъ Еленичемъ, Діакономъ въ Тріестѣ; ижидивеніемъ же Любителя Рода своего изданнія. - У Венеціи. При Г. Пани Теодосію 1807.

Песме Арона Јеленића су остале недоступне широј јавности и врло су ретке. Митрополит Стефан Стратимировић је забрањивао Јеленићеве оде на простору Карловачке митрополије. Будући да су врло неуспеле, по митрополитовом суду су више нанеле штете Србима у Аустрији него што су подстицале патриотски слободарски дух и помагале устаницима.

Слако Гавриловић сматра да су Јеленићеве оде под великим утицајем Доситеја Обрадовића и његовог интелектуалног окружења у Трсту (Павле Соларић, Вићентије Ракић) и о томе каже: „ Жртва промењеног држања Аустрије према првом српском устанку и страха митрополита Стратимировића да бечком двору не пружи прилику да појача притисак на Србију, односно Србе у Монархији биле су песме Арона Јеленића.“⁶

На реткост ове Јеленићеве књижице указује податак да је једини њен примерак, како је познато, сачуван у Дубровачкој библиотеци. Због тога ова књига није могла да буде увршћена међу експонате изложбе у Народној библиотеци Србије.

5. Вићентије Ракић (1750-1818) је плодан и доста читан земунски писац. Био је игуман манастира Фенек и управник новоосноване Богословије 1813. Ракић пева о устанку у своје две књижице *Тропар Св. Сави из 1807. и Житије св. Стефана Првовенчаног, краља српског, названог у монаштву Симеон, из 1813. године*. Прва књига је штампана у штампарији Пане Теодосија у Венецији, а друга у Будиму у штампарији Краљевског универзитета.

Тропарь С. Савви архієпископуь сербскомѸ. Глас ѧ / Викентіе Ракичь.

У: Слово о почитаниј Церкве, сочиненое и говореное Викентіемъ Ракичемъ ; Фенечкимъ, Ефемеріемъ Церкве святаго Спурідона, общества славеносербскаго в свободномъ градѣ и пристанищѣ Тріестѣ. Съ приложеніемъ молитвы исповѣданія къ Богу, твореніе святителя Димитрія Ростовскаго чудотворца. — [Тріесте]: Усердствова на тупъ издати своимъ Трошкомъ, Г. Оома Милиновичъ... житель и купецъ Тріестинскій, 1807 [У Венециі : При Г. Пан и Θεодосію].

Тропар св. Сави архиепископу српском. Глас. 4.

„Наста дан сјајне победе, чувени Београд весели се, и с њим сва Србија радује се у спомен твоју, светитељу Саво! И вођа Георги слави победу над неверницима. Твојим окриљем моли и за нас, који поштујемо часни спомен твој.“

Тропар Светом Сави је написан поводом ослобођења Београда 1806. године.

Друга књига Вићентија Ракића носи наслов:

Житіе преподобнаго Стефана првовѣнчанаго краља сербскаго, Нареченаго во иноцѣхъ Симона / Сочиненное стихами Викентіемъ Ракичемъ, Проигъменомъ Фенечкимъ, въ Шабцѣ лѣта 1791. ; Нынѣ же дополнено въ Монастырѣ фенекѣ, на захтеваніе Пречестнѣйшаго Гдина Мелетіа Никшича Архімандрита Стѣденичкаго нынѣ Фенечкаго, егѡже иждивеніемъ на Тупъ изданое, лѣта 1814, мца Феѡрѡаріа. — Въ Бѣдинѣ Градѣ : Напечатано Писмены Кр. Всеѡчил. Оѡнгарскаго, 1813.

Житије св. Стефана Првовенчаного, краља српског, названог у монаштву Симона. Написао у стиховима Викентије Ракић, проигуман фенечки, у Шапцу године 1791, а сада допуњено у манастиру Фенеку...

Књига на странама 17- 21 описује страдање братства манастира Студенице и пренос моштију св. Симона за време Устанка.

6. Глас порфиноносца по псалму 14. са стиховима најдражим Србијанцима Јефрема Лазаревића је заједнички назив његових текстова штампаних 1810. године у Венецији.

Гласъ порфѡроносца по ѡсалмѣ дѣ. Со Стихами любезнѣйшимъ Сербѡномъ ѡ Яфрема Лазаровичѣ, Карштаттскіа Юности Нормалнаго Оѡчитела, и Кралевства Мажарскаго Инститѡта Пенсіоналнаго Сочлена. — Въ Венециі : Писмены пане Θεодосіа, 1810.

Глас порфиноносца по псалму 14. Са стиховима најдражим Србијанцима (и Црном Ђорђу Петровићу).

Реч је заправо о скривеној песми о устанку и устаницима у Србији. По Лазаревићевој замисли сам наслов песме треба да сакрије намеру аутора да ће песма код читалаца побудити патриотска осећања.

Песма је по Лазару Чурчићу „слабашни текст писан мешавином славеносербског, црквеноруског и народног српског језика“.⁷ Песма с разлогом није могла да буде широко популарна устаничка песма, па је због тога остала незапажена. Поред тога, неки аутори сматрају Лазаревићеве песме плагијатима или лоше одгонетнутим, односно адаптираним Рајићевим стиховима. И поред тога Лазаревићеве песме су несумњив доказ присуства и популарности Доситејеве и Рајићеве поезије код Срба.

7. Лукијан Мушицки (1777-1837) После студија филозофије и права у Пешти које је похађао уз помоћ митрополита Стефана Стратимировића, Мушицки се закалуђерио 1802. и већ следеће године постао придворни ђакон, библиотекар митрополијске библиотеке и професор богословије у Сремским Карловцима. Његов бунтовни дух није могао да обузда ни сам митрополит, који му је 1805. забранио да пише песме, под претњом да ће га избацити из двора.

Лукијан Мушицки је написао оду: **Сѣни Досіѡеа Обрадовича / [Лукіанъ Мушицкій А. Е. М. Протосвѣгелъ]. — [Сремски Кар-ловци] : Иждивеніємъ Г. Стефана Гаврїиловича, 1811 (У Будиму : Тип Кралѣвског Унїверсїтета).**

Сенима Доситеја Обрадовића у Будиму 1811. То је ода објављена поводом Доситејеве смрти. 28 марта 1811. године. Написана 24. августа 1811.

У другој строфи Мушицки пева:

„У Бѣлом Граду, новом позорищу
Мышица сербски, куд’ га нам приведе
Из Треста па любов тепла к’ своим,
Камен га с’ ндписом краснопростым“.

Лукијан Мушицки није могао, и поред забране и страха од репресије, нарочито према црквеним људима, да не спомене Београд као ново поприште мишица српских.

Сличне оде у патриотском маниру Мушицки је писао поводом смрти најугледнијих Срба из целог Српства. Поред оде Д. Обрадовићу, Мушицки је објавио и Оду блаженој сени Јована Рајића (1802), *Оду на смрт благородног господина Саве Вуковића* (1810), *Оду Петру Петровићу православног епископу и митрополиту црногорском* (1821) и др.

8. Усмена књижевност о Првом српском устанку.

У овај избор узете су само две збирке народних песама Вука Стефановића Караџића.

Мала простонародња славено-сербска песнарица. [Часть 1] / издана Вуком Стефановићем. — У Вијени: У печатњи Г. Јоанна Шнирера, 1814.

Пјесмарица садржи песму Филипа Вишњића „О смрти Кулин Капетана.“

Народна србска пјеснарица. Часть 2 / издана [тј. издана] Вуком Стефановићем. — У Вијени : У Печатњи Јоанна Шнирера, 1815.

ПЈЕСМАРИЦА садржи песме Филипа Вишњића „Почетак буне против дахија“, „Битка на Салашу“, „Мишарска битка“ и „Смрт Мехе Орукчића“.

Усмена књижевност је свакодневно живела са устанком, и када ју је Вук публикувао у својим песмарицама 1814. и 1815. године показала је своју пуну лепоту и снагу. Први српски устанак је увео ту херојску снагу у свакодневни живот, а певачи попут Филипа Вишњића су је одвели у вечност. Песме које је Вук сакупио показале су сву лепоту и свежину народног језика.

9. У програм изложбе увршћена је једна књига која је објављена у Венецији 1815. године. То је:

СЕРБИЕ плачевно пакипорабощеніе лѣта 1813 : Зашто и Како? : У разговору порабощенне Матере съ роднымъ однимъ Сыномъ своимъ, коему оставля послѣднее свое завѣщаніе. — Въ Млѣткахъ : У Панае Феодосіева, 1815.

(Тужно ѿновно ѿробљавање Србије, године 1813. Зашто и како? У разговору ѿробљене Мајере с домаћим једним сином,

коме оставља последњи свој завеш. Драма поводом пропасти Устанка 1813. године.)

У изложбу су укључена и два превода уџбеника из 1804. и 1805. године. У обе књиге су преводиоци кроз посрбљивање текстова убацили актуелна збивања у Србији за време устанка на дахије 1804. године.

10. Павле Соларић, (1779-1821)

Ново грађанско землеописаніе: перво на Езику Сербскомъ: у две части: Съ Землеписникомъ одъ XXXVII. Листова. Часть 1—2 / Павломъ Соларичемъ. — У Венецији : У ПанаѢоодосіева, 1804.

Нови грађански земљопис, први на српском језику.
Опис Србије и Београда из 1804. стр. 467 и 468.

11. Јоаким Вујић,

О вопрошенію новина : Pour demander des nouveles / Јоакіміъ Вуичъ. — Одломак.

У: Руководство къ ФранцустѢй ГрамматіцѢ во употребленіе славено-сербскія юности сочиненно, Французскаго и Італіанскаго языка учителемъ въ ТріестѢ. — Въ БудинѢ градѢ : Писмены Кралевскаго Всеучилища Пештанскаго, 1805.

Питања о догађајима из Устанка штампана у новинама и одговори.

О ЧИТАЊУ НОВИНА

Нисте ли читали новине?

Јест, ја сам их читао. Сказује се да Сербли, чрез једног својег вожда именованом Црног Георгија, иначе Георгија Петровича, јесу себе у слободу поставили, и целу Србију своје отечество от варварског и несносног ропства турског ослободили.

О, је ли то могуће, што ми кажете, мој драги Господине! Ово јест права истина, јербо последње новине будимске, пожунске, венецијанске и тријетске казивају много о њима, то јест оне казују да Сербли, вароше и градове: Шабац Рудник, Ваљево, Пожаревац и јешче друге проче, јесу оружијем под своју власт подложили, и Турке, који су добри били на миру оставили, а зле што су се год нашли под сабљу обратили.

12. Новине сербске из царствујушега града Виенне.

Новине србске су једине српске новине које су бележиле догађања пред пропаст Првог српског устанка. Новине су покренуте с царском и краљевском дозволом 1. августа 1813. године. Покретачи и уредници Новина србских су Димитрије Давидивић и Димитрије Фрушић. Новине су од почетка привлачне читалаштву јер су пратиле бурна догађања у Европи и доносиле вести са ратишта. Међутим, то је важило за све изузев за вести из устаничке Србије. Строга цензура је забранила написе о устаницима. Због тога су штуре вести о догађајима у Србији преносене из бечких и пожунских новина * (Ostereichische Beobachter, Wiener Zeitung, Presburger Zeitung). То је и давало карактер вестима које су се односиле на догађаје битне за аустријске политичке интересе. До краја 1813. објављено је само шест Прикљученија о Србији, а до 1. августа 1814. још само пет вести. И поред овако скромне понуде вести о устанку у Србији, *Новине Сербске* су за ту годину дана обезбедиле 450 пренумераната, што је било највише у првом периоду излажења листа у Бечу од 1813. до 1822. године.

13. Изложбу је употпунило репринт издање географске карте српских земаља из 1805. године, које је Народна библиотека Србије посветила јубилеју устанка.

Сава Текелија. Землоображенние, Србске, Босне, Далмацие, Дубровне, Црне Горе и ограничних предјал. Приредила Оливера Стефановић, фототипско издање 1:1000000, Народна библиотека Србије, Београд 2004. године.

Карту је објављена у Бечу 1805. године са посветом:

*„Мени је у глави било да начиним мапу Србије с кирилови
слови да је Србим читати може...Сава Текелија“*

Изложба је постављена у част Дана Народне библиотеке Србије и била је отворена од 28. фебруара до 25. марта 2004. године. Изложбу су, по замисли др Драгана Бараћа, реализовали Светлана Гавриловић, Дејан Вукићевић и Саша Илић.

Напомене:

- ¹⁾ Краткое введеие ва история происхождения славено-сербскаго народа. Млечи, 1765.
- ²⁾ Рајић, Јован. Историја разныхъ славенскихъ народовъ наипаче Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ. Въ Виеннѣ, 1794 –1795.
- ³⁾ Марковић Петар. Земун од најстаријих времена до данас, Земун, 1896.
- ⁴⁾ Пјесн храбрим Србијаном / Георгије Михаљевић: припремио Милорад Радевић. - : Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 1980. Фототипско издање.
- ⁵⁾ Новаковић Стојан: Српска библијографија за новију књижевност 1741-1867, Српско учено друштво, Београд, 1869, стр. 71.(319).
- ⁶⁾ Гавриловић Славко: Прилог библиографији Арона Јеленића. Зборник Матице српске за књижевност и језик, Н. Сад, књ. 15. св. 2. 1967, стр. 292.
- ⁷⁾ Чурчић Лазар: Стихови Доситеја Обрадовића, Емануела Козачинског и Јована Рајића у песмама Јеврема Лазаревића о Карађорђевој устанку. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. 33, 1-2, 1967, стр. 57.

9/574

Наше слатко мезимче, инаџиче, мленарче, помијарче, скелеџиче и чулаво мече

ПОПЧЕ

после кратке а тешке болести испусти своју напашену ђаволску и паклену душу, данас 6 августа 1933 г. у 18 часова.

Моле се пријатељи да пугте коју сузу жалости за њим, јер му је био кратан век и нестале га као воденог цвета.

За вечна времена ожалошћени:

Божа аданалац, Чеда поганац, Надзорник шашави, Ланко брљиви, Видојко смрдљиви, Паја ћорави, Влада врљави, Драгачанин балсумирани, Жина муфтаџија, Јоса „књиговођа“, а иза свих „Црни Сотона“ са малом сабљицом, и љубимац на Попче Милан бонбонџе и остала тевабија, којима се пљачка изјавила.

1) Божа аданалац, Чеда поганац, Надзорник шашави, Ланко брљиви, Видојко смрдљиви, Паја ћорави, Влада врљави, Драгачанин балсумирани, Жина муфтаџија, Јоса „књиговођа“, а иза свих „Црни Сотона“ са малом сабљицом, и љубимац на Попче Милан бонбонџе и остала тевабија, којима се пљачка изјавила.